

HET PERRON

België-Belgique
P.B. - P.P.
8000 BRUGGE 1 - 2
3/5298

Afgiftekantoor 8000 Brugge 1 - 2e afdeling
Tweemaandelijks tijdschrift
25e jaargang nr.6, november-december 2009
Koning Albert I-laan 8, 8200 Brugge (Afzendadres)
Erkenningsnummer: P509268

tijdschrift van het

**PSYCHIATRISCH ZIEKENHUIS
ONZE-LIEVE-VROUW BRUGGE**

en het

**PSYCHOTHERAPEUTISCH CENTRUM
RUSTENBURG BRUGGE**

Colofon

HET PERRON is het tweemaandelijks tijdschrift van het Psychiatrisch Ziekenhuis Onze-Lieve-Vrouw en het Psychotherapeutisch Centrum Rustenburg. Het is bestemd voor de West-Vlaamse huisartsen en de psychiaters en GGZ-voorzieningen in Vlaanderen.

Oplage

Het Perron wordt verspreid op 2130 exemplaren

Redactieraad

Dr. Marc Franchoo, psychiater (hoofdredacteur)

Dr. Chris Bervoets, psychiater

Jacques Dutrie, psycholoog-psychotherapeut

Ludo Goderis, stafmedewerker patiëntenzorg

Marc Simoens, stafmedewerker patiëntenzorg

Verantwoordelijk uitgever

Zr. Mieke Kerckhof, Koning Albert I-laan 8, 8200 Brugge

Vormgeving en druk

Geert Daelman

Gedrukt in PZ Onze-Lieve-Vrouw

Ontwerp omslag

Ludo Goderis

Technische afwerking

Creatief Werkcentrum PZ Onze-Lieve-Vrouw

Correspondentie

PZ Onze-Lieve-Vrouw

Koning Albert I-laan 8

8200 Brugge

info@olv.gzjbj.be

www.pzolv.be

tel. 050 30 18 00

fax 050 30 18 01

PTC Rustenburg

Oude Oostendesteenweg 43

8000 Brugge

rustenburg@rb.gzjbj.be

www.ptcrustenburg.be

tel. 050 31 81 65

fax 050 31 08 99

JE ME SOUVIENS, DONC JE SUIS

Marc Simoens

Stafmedewerker Patiëntenzorg

PSYCHIATRISCH ZIEKENHUIS ONZE-LIEVE-VROUW

*Time present and time past
Are both perhaps present in time future,
And time future contained in time past.
If all time is eternally present
All time is unredeemable*

(T.S. Eliot – Four Quartets)⁽¹⁾

INLEIDING

— Herinnering, geheugen, tijd en geschiedenis zijn onderling nauw aan elkaar gelieerd. Hoewel te onderscheiden, verhouden ze zich niettemin als verwanten, als intimi zelfs. Alle geschiedenis, als voorstelling van het verleden, is een soort herinnering, zo leidt de Nederlandse historicus H.W. von der Dunk zijn cultuurhistorische studie in over het geheugen en de betekenis ervan voor het beeld van het verleden⁽²⁾.

Het caleidoscopisch beeld van herinnering en geheugen beroert mij nogal gestaag. Ik doe hierna een bescheiden poging om daar een en ander over te verwoorden. De behoefte daartoe werd aangewakkerd door mijn deelname vorig jaar aan het symposium “Psychoanalyse en memoires, het verlangen om te herinneren” te Brugge op 11 oktober 2008 en georganiseerd door het PTC

Rustenburg en de Stichting Psychoanalyse en Cultuur. De lezing van Dr. Marc Franchoo “De schrijfbaarheid van het geheugen, een ‘rêverie’ over autobiografie en psychoanalyse”, maakte mijn immer sluimerende gevoeligheid voor *herinnering, memorie, recollectie, reminiscentie* weer eens klaarwakker. Wat volgt is geen commentaar, laat staan een aanvulling – mijn kennis van de psychoanalyse is zóveel geringer dan mijn nieuwsgierigheid ervoor – maar wellicht te duiden als een verzameling *associaties*, opgeroepen door de inhoudelijke rijkdom van een bevlogen voordracht die met eloquentie tot ons kwam.

Bij wijze van erkentelijkheid en achting, ter gelegenheid van zijn pensionering en zijn aflopend hoofdredacteurschap van de onderhavige periodiek *Het Perron*, bied ik Dr. Marc Franchoo deze tekst aan.

ALLES GAAT VOORBIJ, BEHALVE HET VERLEDEN

Alles gaat voorbij, behalve het verleden. Deze titel van het bekroonde boek van Luc Huyse over de moeilijke verwerking van leed veroorzaakt door burgeroorlog, brutale repressie of dictatuur, geeft uitdrukking aan de delicate verhouding van de mens tot de herinneringen opgeslagen in zijn geheugen.⁽³⁾

Deze verhouding is bijvoorbeeld zeer ambivalent. Zo was de Duitse romantische auteur Jean Paul Richter (1763 – 1825) van oordeel: “De herinnering is het enige paradijs waaruit we niet verdreven kunnen worden.” Maar die andere Richter, Sviatoslav Richter (1915-1997) – veruit de meest bejubelde pianist van de 20ste eeuw – zag dit anders. De film over zijn leven van de Franse cineast Bruno Monsaingeon opent met een somber ogende *Slava*, dan al de 80 voorbij: “Ik heb zo’n goed geheugen dat het onverdraaglijk is. De namen van alle mensen die ik heb ontmoet in de steden waar ik kwam, staan opgesomd in mijn hoofd en ik herinner me ze allemaal: het is een kwelling”.⁽⁴⁾

Al vroeg in het ‘ten geleide’ van zijn *“Psychoanalyse, de mens en zijn lotgevallen”* snijdt Antoon Vergote het thema *herinneringen* aan: “Buitenstaanders en beginnende analysanten vragen zich af waarom een psychoanalyse zo intens moet gebeuren en daarbij nog zo lang duurt

(...) En men is verrast dat ieder verder woord steeds meer meetrekt van wat men wist zonder het eigenlijk te weten”.⁽⁵⁾ Het verwondert dan ook niet dat Vergote hier al meteen refereert aan Augustinus die, toen hij zijn levensweg ontleepte en zijn *Confessiones* opstelde, opmerkte welke ontzaglijke veelheid van herinneringen ons geheugen bevolkt en verwonderd vaststelde *dat de geest te groot is om zichzelf te vatten.*

Augustinus wijdt verschillende paragrafen van boek 10 van zijn *Belijdenissen* aan het geheugen. Hij gaat op zoek naar God in het geheugen: “(...) tree voor tree klim ik omhoog naar hem die mij gemaakt heeft. En dan kom ik in de velden en ruime hallen van mijn geheugen. (...) Daar kan ik naar believen iets oproepen om te voorschijn te komen. Bepaalde dingen komen meteen voor de dag, andere vereisen een langere zoektijd alsof ze uit meer verborgen opslagplaatsen tevoorschijn worden gehaald.” *Conf. 10, 12*

“Groot is deze kracht van het geheugen, buitengewoon groot, mijn God, een weidse onbegrensde ruimte. Wie is er ooit helemaal in doorgedrongen. Het is een vermogen van mijn geest en het hoort bij mijn wezen en ik vat zelf niet wat ik allemaal ben.” *Conf. 10, 15*

Dit onvermogen van de mens zal Augustinus op eenzelfde manier uitspreken in het elfde boek, waar hij

onderzoekt wat ‘tijd’ is en tot de conclusie komt: “Wat is tijd dan? Zolang niemand het me vraagt, weet ik het wel. Maar als ik op deze vraag antwoord moet geven, weet ik het niet meer.” *Conf. 11, 17*

“De menselijke geest is niet in staat geheugen en tijd volledig te peilen” zo vat vertaler en commentator Wim Sleddens het samen in zijn inleiding op de *Belijdenissen*.⁽⁶⁾

Meer dan anderhalf millennium later, aan het begin van de 21ste eeuw, blijft dit voor het geheugen nog steeds onverminderd opgaan: toen de neurofysioloog Gary Lynch op zoek ging naar de vragen waarmee hij zijn leven zou kunnen vullen, zag hij enkele grote mysteries in de hersenwetenschap, die ook in de menswetenschappen mysteries zijn. Met de oplossing ervan wou hij *de goden tarten*. “Het eerste was: hoe wordt een herinnering biologisch, dus in een cel, gecodeerd? (...) Waarom is [dit] mysterieuzer dan het kloppen van het hart? De reden is dat het vastleggen van een herinnering biologisch gezien onmogelijk lijkt. Elk eiwit in de hersenen wordt binnen een maand afgebroken en vervangen, sommige zelfs binnen een paar uur. Maar toch moet het mechanisme herinneringen een leven lang vastleggen. Onbegrijpelijk. Er zijn nog meer problemen: de herinnering moet binnen een seconde gevormd worden, binnen laten we zeggen een half uur

worden vastgelegd en dan levenslang in stand blijven; er moeten miljarden van die herinneringen vastgelegd kunnen worden. Biologisch gezien lijkt dat vrijwel onmogelijk.”⁽⁷⁾

En Montaigne zou natuurlijk Montaigne niet geweest zijn, zo hij in zijn *Essais* (16de eeuw) ook aan dit onderwerp al geen bespiegelingen had gewijd: “Het geheugen reproduceert wat het wil, en niet waar wij voor opteren.”⁽⁸⁾ Hij is het volstrekt oneens met de opvatting van Cicero dat *wij in staat zijn onze tegenspoed als het ware te begraven in vergetelheid en ons onze voorspoed te heugen met veel genoegen*. Maar hij valt Cicero wel volmondig bij, bij de volgende: *Ik herinner mij zelfs wat ik niet wil; en ik kan maar niet vergeten wat ik kwijt wil*.

Wijlen Cornelis Verhoeven stelde in een zeer inspirerend essay dat het geheugen, in tegenstelling tot wat we “verstand” noemen en dat gericht is op het noodzakelijke en het algemene, in ons het blijvende karakter van het overbodige, contingente en bijzondere vertegenwoordigt. “Het geheugen is datgene waardoor wij kunnen wortelen in een toevallige, contingente en door ons niet te bedenken, maar onherroepelijk gegeven wereld, waaraan we ons niet kunnen onttrekken en waarin wij thuishoren. Daarbuiten zijn wij nergens.”⁽⁹⁾

Niet zo lang na het sterven van

zijn vrouw noteert de tekenaar en schrijver Marten Toonder: “Leven bestaat uit herinneringen. Een leven zonder herinneringen is leeg en duister als een sinds lang onbewoond huis.” Maar voor hem zijn herinneringen geen spiegels van een werkelijkheid; ze worden gevormd door de ratio en die kan niet werken zonder fictie. “Iedere herinnering is dan ook bijgewerkt: fictieve invloed heeft een tendens aan de herinneringen gegeven. Daardoor is zij in staat een sfeer op te roepen rond een gebeurtenis uit het verleden, die sterker en betekenisvoller is dan de realiteit was. Maar een herinnering die alleen op waarheid berust, is koud en betekenisloos.”⁽¹⁰⁾

Hiermee komen we dicht in de buurt van de kern van het betoog in de genoemde lezing van Dr. Franchoo: “Vandaag weten we dat het geheugen niet opschrijfbaar is, dat de waarheid voor het geheugen een fictie is.”⁽¹¹⁾ Dit thema, zoals hij het breed én boeiend uitwerkt, wordt ook prachtig geformuleerd door Joachim Fest in het nawoord bij zijn memoires met de titel *“Ik niet. – Herinneringen aan een jeugd”*. Het klinkt in het licht van de stelling van Franchoo bijna als een spontaan geuite *bekentenis* van de auteur: “Want wat het geheugen bewaart, is strikt genomen nooit wat zich ooit heeft afgespeeld. Het verleden is altijd een imaginair museum. Je tekent later niet gewoon op wat je hebt beleefd, maar wat de

tijd, de toenemende perspectivische verschuiving en de eigen wil om structuur in de chaos van half bedolven ervaringen te brengen ervan gemaakt hebben. In het algemeen leg je minder vast hoe het eigenlijk is geweest dan hoe je werd wie je bent. Dat is niet alleen de zwakte, maar ook de rechtvaardiging van memoires.”⁽¹²⁾ Toen Fest zich onder het schrijven steeds opnieuw afvroeg ‘Wat is waarheid?’, kwam hij altijd weer uit bij de gedachte van Sigmund Freud dat de heldere biografische waarheid ondanks alle inspanningen ‘niet te achterhalen’ is.

Freud schreef dit in een brief aan Arnold Zweig toen die hem had aangeboden om zijn biografie te worden: “(...) denn die biographische Wahrheit ist nicht zu haben, und wenn man sie hätte, wäre sie nicht zu gebrauchen.”⁽¹³⁾ Freud wantrouwde de biografie als genre omdat, zoals hij de zin in die brief aanvangt: “wie biografie wordt zich engageert tot leugens, geheimhouding, veinzerij, opsmuk en zelfs tot het verhelen van het eigen onbegrip” (mijn vertaling).

De overtuiging dat het geheugen geen statisch, onveranderlijk waarheidsgetrouw gegeven is, leefde ook bij Marguerite Yourcenar. In *“Wat? De eeuwigheid.”* schrijft ze: “Het geheugen is geen verzameling documenten die goed geordend ergens diep in onszelf zijn opgeborgen; het

leeft en verandert; het brengt de stukken dood hout bijeen om er opnieuw de vlam in te steken.”⁽¹⁴⁾

De *hoedanigheid* van het geheugen gaf in het geval van de geheugendeskundige Elizabeth Loftus aanleiding tot een soortement van catch-22. Zij had in verschillende publicaties verregaande bedenkingen tegen de betrouwbaarheid van het geheugen ingebracht: ze meende te hebben aangetoond dat het buitengewoon kneedbaar is en dat de herinneringen van mensen zelden overeenkomen met de werkelijkheid. Toen zij eind de jaren tachtig werd opgeroepen als getuige à décharge op een proces tegen de vermoedelijke nazi-kampbewaker Demjanjuk, weigerde zij op te treden. Omdat Loftus joods is, oordeelde zij dat ze haar volk zou verraden indien zij in de rechtszaal de getuigenissen in twijfel zou trekken van diegenen die beweerden in Demjanjuk *Iwan de Verschrikkelijke* te herkennen.⁽¹⁵⁾

Ik sluit dit deeltje af met een boeiende commentaar bij de meest aangehaalde (en minst gelezen?) literaire associatie in verband met het oproepen of terughalen van herinneringen: het madeleinekoekje van Marcel Proust.

In zijn schitterende bijdrage aan het boek bij de (momenteel lopende en) gelijknamige tentoonstelling in het Museum Dr. Guislain (*Uit het*
1624^{Het Perron}

geheugen. Over weten en vergeten) schrijft de Amerikaanse wetenschapsredacteur Jonah Lehrer dat fysiologen in 1911, het jaar van de madeleine, geen idee hadden hoe de zintuigen in onze hersenen met elkaar in verband stonden. Proust had toen al het inzicht dat de zintuigen reuk en smaak een unieke voorraad herinneringen dragen. “De neurowetenschap weet nu dat Proust gelijk had. (...) een psycholoog aan Brown University, heeft in een wetenschappelijk paper (...) *Testing the Proustian Hypothesis* aangetoond dat onze zintuigen reuk en smaak op unieke wijze gevoelswaarde hebben. Dat komt omdat [beide] als enige zintuigen in directe verbinding staan met de hippocampus, het hersencentrum van het langetermijngeheugen. Hun stempel is onuitwisbaar. Al onze andere zintuigen (...) worden eerst verwerkt door de thalamus, de bron van taal en de voordeur naar het bewustzijn. Als gevolg hiervan kunnen deze zintuigen veel minder goed ons verleden oproepen. Proust voelde deze anatomie intuïtief aan. Hij gebruikte de smaak van de madeleine en de geur van thee om zijn jeugdherinneringen op te roepen. Het aanschouwen van het schelpvormige koekje bracht niets bij hem boven.”⁽¹⁶⁾

MAIS OÙ SONT LES NEIGES D’ANTAN ?

Nostalgie, heimwee, weemoed, melancholie, spleen,... behoren

grosso modo tot dezelfde *gevoels-categorie*. Ze hebben te maken met de onstuitbare voortgang van de dingen, met de ervaring van het ons ontglippende moment of met het gevoel iets dierbaars te zijn kwijtgeraakt waarnaar we terugverlangen.

H.W. von der Dunk schrijft daarover: “Een van de bekende en meest opvallende eigenschappen van de herinnering is het verschijnsel van de nostalgie: dat terugverlangen naar vroeger dat daarbij in een milde glans verschijnt. (...) Het is de nostalgie die de herinnering kostbaar maakt.”⁽¹⁷⁾

“De klacht dat alles voorbijgaat, dat vrijwel alles ten offer valt aan verval, verwording en dood zal algemeen-menselijk zijn. Neemt de leeftijd toe dan zal bij de meesten ook deze klacht toenemen”, zo opent van den Berg zijn essay over *vergankelijkheid*.⁽¹⁸⁾ Maar hij voegt er onmiddellijk aan toe dat men voor de vaststelling van vergankelijkheid niet oud hoeft te zijn. Dit gold alvast voor de Franse dichter François Villon die niet veel ouder werd dan 30 jaar. Het vragende refrein uit zijn *Ballade des Dames du temps jadis* (ca 1460) – mais où sont les neiges d’antan? – werd de ultieme verzuchting over vergankelijkheid.

We nemen afscheid zodra we een tijdsgevoel ontwikkelen, schrijft von der Dunk, ook al hebben we nog een

heel leven voor ons. En voor Paul van Tongeren lijden we niet alleen omdat alles voorbijgaat, inclusief wijzelf. Neen, naast de herinnering is er ook de verwachting: we vrezen ook *het einde van wat nog moet komen* en vooral het eigen einde.⁽¹⁹⁾

Ton Lemaire spreekt over “landschappelijke herinneringen” in verband met de gehechtheid van de bewoner aan de ruimte waarin zijn jeugd en zijn leven zich afspeelt en over het belang voor het levensbehoud om zich emotioneel met een levensruimte verbonden te voelen. Voor hem is heimwee zelfs een *functioneel* ontwikkeld gevoel opdat de mens zich in de natuur kon handhaven: “In onze jeugd begint dan ook die subtiële wederzijdse doordringing van mens en landschap (...). Deze piëteit voor de plaatsen van ons landschap is in de algemene strategie van de cultuur kennelijk van zo vitaal belang, dat ze ons ziek kan maken: heimwee is het overweldigende gevoel dat we als bewoner elders niet kunnen wennen en dat ons naar onze eigen ruimte terugdrijft (...).”^{(20) (21)}

In ons taalgebied is Luuk Gruwez de onge kroonde kampioen van nostalgie en heimwee:

“Er bestaat geen toekomstig paradijs of het is samengesteld uit een overvloed aan onvoltooid en onvoltoobaar verleden.” (...)

(...) “In maart is de tijd ook weer

rijp om het achterwaartse verlangen dat heimwee heet, in te ruilen tegen het voorwaartse dat verwachting wordt genoemd. Ik sta te popelen bij de overtuiging dat mijn heimwee binnen de kortste keren bevredigd zal worden. Ik word namelijk gekenmerkt door een enorme idiosyncrasie: sinds de eerste dag van mijn leven besta ik uit een onschatbaar heimwee, uit duizend procent heimwee van tienduizend volt. Ik sta elke ochtend op en voor ik honger krijg, heb ik al heimwee, doordat de dag van gisteren toch weer aan mij voorbij is gegaan. Ik ben een junkie van het heimwee. Ik zwelg erin. Het is mijn strikt persoonlijke, ongeneeslijke, streng verboden perversie. En dan gaat er weer een dag voorbij en dan komt er een nieuw heimwee. In mij is er elke dag een nieuw heimwee te gast. En hoezeer ik ook weet dat het vroeger niet beter was, al dat heimwee wil maar één ding, nee, twee dingen, nee, drie dingen: dat het altijd gisteren is en dat elk gisteren altijd vandaag is en dat elk vandaag nooit meer ophoudt. Heimwee wil alleen maar eeuwigheid.”⁽²²⁾

De vraag hoe om te gaan met de ervaring van vergankelijkheid, met de vernietigende invloed van de tijd op elk belevingsmoment, is niet gemakkelijk te beantwoorden. Paul van Tongeren geeft een aanzet: “Tijd is beweging van toekomst via heden naar verleden. Onze activiteit zal zich moeten aanpassen aan die beweging,

om er niet door te worden vernietigd. Hoe ziet zo’n (aan)gepaste activiteit eruit? Bij toekomst past waarschijnlijk eerder verwachten en beloven, dan maken en plannen; bij verleden eerder herinneren en vergeven dan herhalen of beheersen; en bij het heden hoort geen haast maar aandacht.”⁽²³⁾

GEHEUGEN EN HERINNERING IN ONZE CULTUUR

“Zeus verwekte negen dochters bij Mnemosyne – ‘geheugen’, ‘herinnering’, leert elk woordenboek als betekenis van dit Griekse woord. Maar laten we de moeder ‘cultuur’ noemen, want is cultuur niet óók onze collectieve herinnering?”⁽²⁴⁾

“Het is de collectieve herinnering die een samenleving tot een samenleving maakt. Ze brengt de affectieve verbondenheid, het wij-bewustzijn dankzij een gemeenschappelijk beeld van het verleden.”⁽²⁵⁾

In zijn essay *De idee Europa* definieert George Steiner Europa aan de hand van vijf axioma’s. Eén daarvan is: de straten en pleinen die naar staatslieden, geleerden, schilders en schrijvers uit het verleden zijn vernoemd. In de Verenigde Staten worden straten eindeloos naar bomen vernoemd of krijgen ze een nummer met de toevoeging ‘Noord’ of ‘West’. Er zit volgens Steiner aan deze *soevereiniteit van de herinnering*, aan

Europa's zelfdefinitie als een *lieu de mémoire*, een duistere kant. De bordjes aan de huizen en pleinen spreken niet alleen van artistieke of staatkundige eminentie. "Ze gedenken [ook] eeuwen van massaslachting en lijden, van haat en mensenoffers. (...) Overal zijn monumenten ter herdenking van moord, individueel en collectief."⁽²⁶⁾

Voor Sarah Rothenberg begon de vorige eeuw met herinneringen. "Sigmund Freud ontdekt de verborgen jeugdervaringen. Marcel Proust bijt in een madeleine en ontsluit zijn persoonlijke verleden. Maar het duurt niet lang of ook de authenticiteit van deze herinneringen wordt betwist: Freud (...) vraagt zich af hoe duidelijk de grenzen tussen herinnering en verzinsel zijn; in zijn grootse meerdelige werk doet Proust voor altijd de scheidslijn tussen persoonlijke memoires en fictie, tussen auteur en personage vervagen."⁽²⁷⁾ Na dit stukje uit haar wervelend essay van omstreeks de millenniumwende betoogt Rothenberg vervolgens dat de crises van het geheugen, die zich in het werk van Freud en Proust voordoen, ons de hele twintigste eeuw blijven achtervolgen:

Gruwelijkheden, niet alleen begaan tijdens oorlogen, maar ook door regeringen tegen hun eigen burgers, worden steeds opnieuw onthuld en onderzocht; het heden wordt verleden waar de macht in

andere handen overgaat, schrijft Rothenberg. Het geheugen staat terecht. Luc Huyse: "In de gewilde confrontatie met het verleden zit ook de obstinate behoefte om in bepaalde kwesties alsnog gerechtigheid te scheppen. (...)" *Memory is the ultimate form of justice* - is daar één mogelijke uitdrukking van.⁽²⁸⁾

Omdat de herinnering een geducht wapen is, grijpen zij die het oordeel van de geschiedenis vrezende naar wat Primo Levi *de oorlog tegen het geheugen* heeft genoemd, schrijft Huyse verder. Hij vermeldt ook de *opgelegde herinnering* en het *selectieve geheugen* als twee minder opvallende routes, zeg maar sluiptwegen, tegen het geheugen. Zelfs in Frankrijk (Vichy regime) en België (de slachtoffers van Leopold II in Congo Vrijstaat) zijn deze vormen van manipulatie niet onbekend.

Er bestaan twee Duitse woorden om het geheugen te verankeren: Denkmal en Mahnmal. De vertaling van beide is: gedenkteken, monument. Het zijn herinneringen gehuisvest in (meestal) steen. Maar soms is een Denkmahl vooral een Mahnmal: een verwijzing naar het verleden die een waarschuwing bevat. Bij ons staat de Westhoek er vol van maar daar ontwikkelde zich, naast monumenten in steen, ook een veel bredere sociale herinnering aan de Grote Oorlog.⁽²⁹⁾

Voor George Steiner zijn we wat we ons herinneren! Wat we in ons geheugen meedragen kan niemand ons afnemen. De vorige eeuw leerde hem dat ze je alles kunnen afnemen: huis, familie, werk, waardigheid,... De nazi's zeiden: de herinneringen der herinneringen zullen vergaan. "Dat is niet gebeurd, maar het scheelde zo weinig."

TOT BESLUIT

We kunnen ons tot slot afvragen of we ons iets *behoren* te herinneren. En zijn er anderzijds dingen die we *behoren* te vergeten? De vraag of er een *ethiek van de herinnering* bestaat

werd schitterend uitgewerkt door de Israëliëse filosoof Avishai Margalit. In zijn boek *'Herinnering. Een ethiek voor vandaag'* gaat hij de confrontatie aan met indringende, maar wezenlijke vragen: "Is het onze plicht om ons mensen en gebeurtenissen uit het verleden te herinneren? Als dat zo is, wat is dat dan voor plicht? Is morele lof of blaam wel van toepassing op herinneren en vergeten?"⁽³⁰⁾ Hij werkt daarbij ook een zeer bruikbaar onderscheid uit tussen ethiek en moraal, en vraagt zich in het laatste hoofdstuk af of we moeten vergeten om te kunnen 'vergeven'.

— — — — —
... Dit is de zin van de herinnering:
... bevrijding
Van de toekomst evenals van het verleden.

(T.S. Eliot – Four Quartets)⁽³¹⁾
— — — — —

BIBLIOGRAFISCHE REFERENTIES

- (1) Openingsverzen van *Burnt Norton*, 1ste gedicht van de verzenbundel "Four Quartets" van T.S. Eliot – 1943. In: Eliot, T.S. *Four Quartets*. Vertaald, ingeleid en van commentaar voorzien door Herman Servotte (1983). Uitgeverij DNB, Kapellen.
- (2) von der Dunk, H.W. (2007). In het huis van de herinnering. Een cultuurhistorische verkenning. Bert Bakker, Amsterdam.
- (3) Huyse, L. (2006). Alles gaat voorbij, behalve het verleden. Uitgeverij Van Halewyck, Leuven.
- (4) Richter: The Enigma. Een film van Bruno Monsaingeon – NVC Arts (1998).
- (5) Vergote, A., Moyaert, P., e.a. (1988). Psychoanalyse. De mens en zijn lotgevallen. DNB/Uitgeverij Pelckmans, Kapellen.
- (6) Augustinus, Aurelius. Belijdenissen (Confessiones). Ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door Wim Sleddens O.S.A. (2009). Uitgeverij Damon, Budel.
- (7) Lynch, G. (2000). Nergens een bewijs van volmaaktheid. In: Kayzer, W., *Het boek van de schoonheid en de troost*. VPRO. Uitgeverij Contact, Amsterdam.
- (8) Montaigne, Michel de., *De Essays*. Vertaald door Hans van Pinxteren (2006). Athenaeum – Polak & Van Gennep, Amsterdam.
- (9) Verhoeven, C. (1997). Het blijvend overbodige. In: *Streven*, 64(2), Antwerpen.

- (10) Toonder, M. (2000). Herinneringen zonder troost. In: Kayzer, W., *Het boek van de schoonheid en de troost*. VPRO. Uitgeverij Contact, Amsterdam.
- (11) Franchoo, M. (2008). De schrijfbaarheid van het geheugen, een ‘rêverie’ over autobiografie en psychoanalyse. Openingslezing op het symposium “*Psychoanalyse en memoires, het verlangen om te herinneren*” te Brugge op 11 oktober 2008 en georganiseerd door het PTC Rustenburg en de Stichting Psychoanalyse en Cultuur
- (12) Fest, J. (2007). Ik niet – Herinneringen aan een jeugd. De Bezige Bij, Amsterdam.
- (13) Sigmund Freud, Briefe. Ausgewählt und mit einem Vorwort versehen von Margarete Mitscherlich-Nielsen (1972). Frankfurt am Main. – referentie gevonden op Google Books™
- (14) gelezen op: <http://pascaldigital.blogspot.com/> onder datum 8 juli 2009.
- (15) Pekelharing, P. (1997). Ben je te vertrouwen? – Waarom feitenkennis mensenkennis vereist. In: *Streven*, 64(2), Antwerpen.
- (16) Lehrer, J. (2009). Marcel Proust – de werkwijze van het geheugen. In: *Uit het geheugen. Over weten en vergeten*. Boek bij de gelijknamige tentoonstelling in Museum Dr. Guislain te Gent van 10 oktober 2009 tot 2 mei 2010. Lannoo, Tielt.
- (17) von der Dunk, H.W. (2007). Op. cit.
- (18) van den Berg, J.H. (1994). De dingen en andere essays. Uitgeverij Pelckmans, Kapellen.
- (19) van Tongeren, P. (2006). Lijden aan vergankelijkheid. In: *Gerôn – tijdschrift over ouder worden en maatschappij*, 8(4), Amsterdam.
- (20) Lemaire, T. (1970). Filosofie van het landschap. Ambo, Bilthoven.
- (21) Lemaire, T. (2002). Met open zinnen. Natuur, landschap, aarde. Ambo, Amsterdam.
- (22) Gruwez, L. (2004). Een stenen moeder. De Arbeiderspers, Amsterdam.
- (23) van Tongeren, P. (2006). Tijd en gezondheid. In: Oei, T.I., en Groenhuijsen, M.S. (red.), *Capita Selecta van de Forensische psychiatrie anno 2006*. Kluwer, Deventer.
- (24) Riemen, R. (2000). De wereld van de Muzen. In: *Nexus 27*, Tilburg.
- (25) von der Dunk, H.W. (2007). Op. cit.
- (26) Steiner, G. (2004). De idee Europa. Nexus Instituut. Uitgeverij Nexus, Tilburg.
- (27) Rothenberg, S. (2000). U verlaat nu het heden. Twaalf variaties op het thema ‘herinnering’. In: *Nexus 27*, Tilburg.
- (28) Huyse, L. (2001). *Het tribunaal van de geschiedenis - De herinnering als instrument in de zoektocht naar gerechtigheid*. In: Dupont, L. en Hutsebaut, F. (eds), *Herstelrecht tussen toekomst en verleden – Liber amicorum Tony Peters. Universitaire Pers Leuven*.
- (29) zie daarvoor: Meire, J. (2003). De stilte van de Salient. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper. Lannoo, Tielt.
- (30) Margalit, A. (2006). Herinnering. Een ethiek voor vandaag. Uitgeverij Boom, Amsterdam.
- (31) Vertaalde verzen uit *Little Gidding*, 4de gedicht van de verzenbundel “Four Quartets” van T.S. Eliot – 1943. In: Eliot, T.S. *Four Quartets*. Vertaald, ingeleid en van commentaar voorzien door Herman Servotte (1983). Uitgeverij DNB, Kapellen.

EPILOOG ?

*Dr. M. Franchoo
hoofdgeneesheer
PTC RUSTENBURG*

Het Perron bestaat een kwarteeuw. In een mensenleven is dat een generatie. Dr. H. Ronse gaf het Perron de opdracht mee een tijdschrift te zijn van het P.T.C. Rustenburg en van het P.Z. Onze-Lieve-Vrouw te Brugge, dat zich zou beroepen op het gezond verstand.

In de loop der jaren is deze, in letters gedrukte opdracht, op de binnenflap verdwenen. Uit het 'geheugen' niet.

Misschien heeft de huidige generatie geen boodschap meer aan 'opdrachten' en is opdracht 'evidence based' geworden.

De generatie psychiaters bij wie het Perron vandaag in de bus valt, is ongetwijfeld de generatie, die de psychotherapie heeft overgelaten aan de psychologie. Medici - en dus ook psychiaters - zijn gaan vinden dat psychische 'verandering' een zo'n volatief concept is dat ze zich beter hielden aan wat voor wetenschappelijk zou kunnen doorgaan. Een begrip als 'remissie' is aan het jargon toegevoegd: het is deze toestand waarbij je beter bent zonder het te zijn.

Freud zelve was in dit bedje ziek. Wou hij immers niet al te graag dat zijn psychoanalyse voor wetenschappelijk werd gehouden? Hoe kan de psychoanalyse en a fortiori de psychotherapie respectabel zijn en onwetenschappelijk?

Woorden als containen, holding, á- en â-elementen, mentaliseren worden ons aangereikt. Om wat te doen? Tenzij je aanneemt dat psychotherapie iets te maken heeft met 'het begrijpen' van de liefde. Een 'beminnend begrijpen'.

Ongetwijfeld lichten onze hersenen veelkleurig op bij het pratikeren van al deze 'woorden' die ons vocabularium hebben verrijkt. Elke onlust, elke emotie, bij elk voldaan zijn stimuleren en blokkeren hersenzones zich in grote complexiteit onder en met elkaar. Maar 'begrijpen we dan de liefde?'.

Laat het zo maar wezen. Er staat weer 25 jaar voor de boeg om het met of zonder gezond verstand uit te zoeken. Kerstdag zal er niet minder mooi om zijn.

